

ILFU

Wij

Jevgeni

Zamjatin

Jevgeni Zamjatin

Wij

Vertaald door:

Dick Peet

Oorspronkelijke titel:

Мы, geschreven in 1920 en voor
het eerst gepubliceerd in het
Engels als *We* in 1924.

Veen Klassiek 2014, 187 pagina's.

Intro

Deze leeswijzer is ontwikkeld in het kader van de Lezersmars op 20 september 2025, een demonstratie tegen censuur, autocratische bewegingen en vóór literaire vrijheid en het belang van literatuur voor een gezonde democratie. Online kon iedereen een boek toevoegen dat voor hen hét boek voor vrijheid en democratie is. Een boek om onverschilligheid mee te beslechten, ons inlevingsvermogen uit te dagen, ons te waarschuwen of te inspireren. Dit is uitgegroeid tot een indrukwekkende leeslijst. Bij enkele boeken die vaker werden ingezonden verscheen een leeswijzer, zoals die je nu voor je hebt.

Let op, deze leeswijzer bevat spoilers

Samenvatting

D-503 woont in een door wiskunde gevormde perfecte stadstaat, omgeven door een groene muur. Alle bewoners zijn 'nummers' en hun levens worden tot op de minuut door de staat bepaald. D werkt als ruimtevaart-ingenieur aan 'de integraal', een schip dat wezens elders in het heelal moet overtuigen zich aan die orde te onderwerpen. Hij heeft een relatie met de hem toegewezen O-90. Zij is volgens de staat fysiek niet geschikt om een kind te dragen.

Tijdens een wandeling moet hij lachen. Dat trekt de aandacht van I-330, die meteen met hem begint te flirten en hem uitnodigt om de volgende dag in hetzelfde auditorium als zij de verplichte lezing bij te wonen. De 'nummers' mogen niet zelf beslissen waar ze heen gaan, maar tot zijn verbazing wordt D de volgende dag inderdaad naar dat betreffende auditorium gestuurd. Daar blijkt dat I muziek uit vroegere tijden speelt, om de toehoorders ervan te overtuigen dat die vreselijk is. Hij leert I beter kennen en wordt halsoverkop verliefd op haar. Ze is het tegendeel van wat in D's wereld als de ideale vrouw geldt. Ze rookt, drinkt en houdt zich vaak niet aan de regels. Ze trekken zich vaak samen terug, wat niet mag, omdat de staat reguleert wanneer burgers seks hebben en met wie.

D merkt verandering bij zichzelf op en zoekt medische hulp. De dokters zijn er snel uit: hij heeft een ziel ontwikkeld, dat is een epidemie, waar meer nummers last van hebben. D komt erachter dat I deel uitmaakt van een verzetsgroep, de mephi, die er op uit zijn om de groene muur te slopen. Ze onderhoudt contact met mensen buiten de muur.

O merkt dat D niet meer zo vol van haar is, en accepteert een breuk, als hij bereid is haar te bezwangeren. Hij geeft toe. Dat brengt hen in een moeilijke positie, want O zal het kind niet zelf mogen houden. Via I wordt O naar buiten de muren van de stadstaat gebracht. Daar heeft ze geen voorzieningen, wel vrijheid.

Alle nummers moeten een hersenoperatie ondergaan, waardoor ze nog gezagsgetrouwer worden. D ondergaat die operatie kritiekloos. Daarna vertelt hij de grote weldoener, de leider van de stadsstaat, alles wat hij over I en haar netwerk weet. Hij vraagt zich af of I destijds slechts contact met hem zocht om de integraal te kunnen saboteren. D is blij dat hij nu weer gezond is, maar buiten heerst opstand.

Perspectief en structuur

D schrijft persoonlijke aantekeningen, die mee moeten met de integraal, om uiteindelijk 'vreemde wezens onder het weldadige juk van de vrede te brengen'. Dat schrijven is een opdracht, iedereen die dat kan moet de pen oppakken om die vreemde wezens te overtuigen. D neemt die opdracht serieus. Hij wil laten zien wat 'wij' denken, daarmee is ook de titel verklaard. Hij begint zijn hoofdstukken met een schema, waarin hij de hoofdpunten opsomt. Hij schrijft vanuit de ik-persoon. Soms moet hij zijn aantekeningen plots afbreken omdat de tijd die hem in de tafelen voor het schrijven is toebedeeld om is.

Hij pretendeert de wereld puur wiskundig te bekijken. Uiteraard lukt hem dat niet. Als zijn vriendin O opmerkt dat het lente begint te worden, stelt hij vast dat vrouwen nu eenmaal zo zijn, dat dat is hoe het is. Als het bij die observatie zou blijven, zou het wellicht nog in zijn rigide wiskundige stramien passen, maar hij ergert zich er flink aan.

In het begin beschrijft hij nog vrij sec het leven in de Vereende Staat. Gaandeweg worden zijn aantekeningen steeds meer persoonlijke bespiegelingen, en vertrouwt hij zijn twijfels aan het papier toe. Zozeer zelfs dat wat hij schreef een gevaar voor hem kan vormen, omdat hij niet alles wat hij meemaakt bij de autoriteiten heeft gemeld.

In de periode dat hij de Vereende Staat nog idealiseert, is zijn taal gezwollen, op het religieuze af. Na zijn ontmoeting met I, als hij langzaam aan dingen gaat doen die niet mogen, wordt zijn taal minder bombastisch, al is zijn toon dan nog altijd behoorlijk dramatisch. Tegen het einde worden zijn aantekeningen steeds verwarder.

Situering

D leeft in de zesentwintigste eeuw. Na een oorlog van tweehonderd jaar is nog een vijfde van de oorspronkelijke wereldbevolking over. Hij woont in de 'Vereende Staat', die omgeven is door de 'groene muur' waar de inwoners niet buiten mogen of kunnen gaan en iedereen dezelfde kleding draagt, het 'unif'. Als gevolg van de oorlog is het land dat zich achter de muur bevindt voor een groot deel onleefbaar.

De staat is volledig volgens wiskundige logica ingericht. De dagen van de inwoners (die allemaal als naam een letter gevolgd door een cijfercombinatie hebben) worden nauwgezet en voor iedereen vrijwel gelijk ingevuld op de slimste manier. Bij iedereen wordt gekeken wat de seksuele behoeften zijn, en op basis daarvan wordt een aantal uren voor seks en een aantal partners toegekend. Alleen vrouwen die aan bepaalde normen voldoen, mogen moeder worden. Kunst wordt via wiskundige formules gemaakt. Van muziek uit vroeger tijden (I speelt de bezoekers van een verplichte lezing een oud muziekstuk voor op een piano) worden de luisteraars onrustig, ze vinden het lelijk. De wiskundige ideologie zou gebaseerd zijn op het gedachtegoed van Frederick Taylor. Die heeft echt bestaan, hij was een Amerikaanse industrieel in de jaren tien van de vorige eeuw.

Iedereen woont en werkt in huizen van glas, alleen wanneer mensen seks hebben kunnen anderen niet naar binnen kijken. Er is een uitgebreid systeem van mensen bij wie je je moet melden als je iets ziet wat niet in het stramien past – zelfs als je ongezond bent, ben je verplicht dat te melden. Daarnaast zijn er overheidsspionnen. De surveillance is geoptimaliseerd. De staat wil bekeren. Ze bouwen een 'integraal': een ruimteschip dat ook andere wezens aan hun volmaakte wiskundige geluk moet onderwerpen.

Buiten de groene muur zijn er gemeenschappen, deels van mensen die nooit in de Vereende Staat hebben gewoond, deels van mensen die hem zijn ontvlucht. In de Vereende Staat is tenminste één netwerk dat met hen in contact staat en illegale activiteiten ontwikkelt, erop gericht de staat omver te werpen.

Auteur

Jevgeni Zamjatin werd in 1884 in het Russische keizerrijk geboren, in wat nu het westen van Rusland is. Hij stierf in 1937 in Parijs. Hij studeerde techniek in Sint-Petersburg, en werd in die tijd, kort na de eeuwwisseling, overtuigd communist en sloot zich aan bij de groep die later als de bolsjewistische beweging te boek zou komen te staan. Vanwege dat lidmaatschap en deelname aan bijvoorbeeld stakingen werd hij regelmatig opgepakt door de tsaristische politie en vastgezet of tijdelijk naar Finland verbannen. In 1913 liet de staat hem met rust, toch trok hij slechts kort daarna naar Engeland om daar als ingenieur te werken. Tegelijkertijd zette hij zijn eerste stappen als schrijver, en zijn werk werd goed ontvangen.

In 1917, na de Russische revolutie, kwam hij terug naar Rusland, dat nu deel uitmaakte van de Sovjet-Unie. De communisten waren nu officieel aan de macht. Nog altijd noemde Zamjatin zichzelf communist, maar hij was het niet eens met de toenemende censuur. Dat liet hij in zijn fictie en non-fictie teksten duidelijk merken. Zijn werk werd verboden en moest het land uit gesmokkeld worden om gepubliceerd te kunnen worden. Zoals veel dissidenten in die tijd, wilde hij het land graag verlaten. In 1931 kreeg hij daar toestemming voor en vertrok hij naar Parijs. Daar vertaalde hij Russische literatuur.

Zijn fictie is vaak grappig en origineel, en je hoeft niet diep te graven om er de maatschappijkritiek die hij erin stopte terug te vinden. Ook zijn tijdgenoten, zowel die in eigen land als internationaal, haalden het er feilloos uit. *M* is zijn bekendste boek. Zamjatin schreef het toen hij nog in Rusland woonde, waar het niet kon worden uitgegeven. Het verscheen daarom voor het eerst in de Verenigde Staten.

Wij geldt algemeen als een van de eerste literaire dystopische romans, al hebben kenners daar wel wat op af te dingen, er verscheen in die tijd ook sciencefiction die de eigen tijd een spiegel wilde voorhouden. Het is in elk geval de bekendste dystopische roman, waar veel andere schrijvers inspiratie uit hebben geput. Pas in 1988 verscheen het boek voor het eerst officieel in de Sovjet-Unie.

Thema's

Wiskunde

Niet alleen bepalen algoritmes hoe mensen met absoluut geluk kunnen leven, ook in de rest van deze maatschappij is wiskunde overal, zowel in ethiek als esthetiek. Het ruimteschip waar D aan werkt heet 'de integraal'. Muziek die klinkt zijn 'kristallen chromatische toontrappen van convergerende en divergerende oneindige reeksen, en de sommerende akkoorden der formules (...)' Het streven naar geluk noemt D 'het strekken van de barbaarse kromme'. Alles wat hij niet begrijpt noemt hij x. .

Tijd

Tijd speelt op verschillende manieren een rol in het verhaal. D boekstaft zijn ervaringen voor wezens op andere planeten, die wellicht in ontwikkeling achterlopen op zijn eigen planeet. Hij wil dus dat zijn tekst in de toekomst mensen ('nummers') in het verleden bereikt. De dagen in de Vereende Staat zijn nauwgezet ingedeeld volgens de tafelen der uren. D besteedt een groot deel van zijn betoog aan de invulling daarvan. Hij hoopt dat de persoonlijke uren, de uren waarin niet alle nummers dezelfde tijdsinvulling toebedeeld hebben gekregen, in de toekomst eveneens onder de tafelen zullen vallen.

Spreeken tegen mensen in het verleden/elders

In zijn geschrift verwondert D zich regelmatig over hoe de mensen 'vroeger' (toevallig doorgaans precies de tijd waarin Zamjatin leefde) waren. Hij schrijft dat hij niet kan verwachten dat mensen elders in het universum die nog in vergelijkbare omstandigheden leven, zijn werk zonder verdere toelichting zouden kunnen begrijpen:

Wellicht kent u zelfs niet zulke elementaire begrippen als de Tafelen der Uren, de Persoonlijke Uren, de Moedernorm, de Groene Muur en de Weldoener. Ik vind het gek, en tegelijkertijd valt het mij heel moeilijk over dat alles te praten. Dat is precies eender als wanneer een schrijver van een, laten we zeggen 20ste eeuw, in zijn roman zou moeten uitleggen wat een 'colbertjas', een 'appartement' of een 'echtgenote' eigenlijk is. En toch, als zijn roman voor wilden wordt vertaald, zou het dan denkbaar zijn dat men het zonder opmerkingen aangaande het 'colbertjasje' zou kunnen stellen?

En:

Sommige historici beweren zelfs dat in die tijden op straat de hele nacht de lichten brandden, dat er de hele nacht mensen rondliepen en rondreden op straat.

God

De nummers in de Vereende Staat geloven dat perfectie bestaat, en dat perfectie objectief vast te stellen is, absoluut is en niet subjectief. Veel lezers zien hier parallellen met godsdienst in. D verwijst in zijn aantekeningen bovendien regelmatig naar het christendom in de oude wereld.

Motieven

Vlek

D kan niet tegen vlekken. Hij heeft een trauma aan een vlek die hij in zijn jeugd op zijn unif aantrof tijdens een dag der eenstemmigheid. Aan het begin van het boek maakt O een vlek op zijn schrijfsel. Vlekken komen vaak terug in het verhaal.

Ziekte

Alles wat niet rechtlijnig is, wordt in de Vereende Staat als een ziekte beschreven. Dus 'inspiratie is een onbekende vorm van epilepsie', als D net als anderen 'een ziel heeft gevormd' is er sprake van een epidemie, en fantasie moet operatief worden geëlimineerd. Dromen zijn een teken van mentale problemen.

Grootste getal

Een strijdpunt in de samenleving in de Vereende Staat, is of er een grootste getal bestaat. Dat staat heel direct symbool voor iets anders. Is de huidige staat de laatste verschijningsvorm van de staat? Of zijn er ook na deze revolutie nog revoluties mogelijk?

Ontvangst

Wie *Brave New World* (1932, vertaald als *Heerlijke nieuwe wereld*) van Aldous Huxley las kan er niet omheen, de boeken hebben duidelijke overeenkomsten. Allebei spelen ze in een toekomst waarin het 'perfecte leven' op wetenschappelijke wijze gerealiseerd is. Veel mensen denken dat Huxley *Wij* als basis nam voor zijn boek. Zelf ontkende hij dat altijd stellig.

George Orwell, de schrijver van *1984*, heeft het boek zeker gelezen, hij schreef er een enthousiaste recensie over drie jaar voor zijn eigen dystopie verscheen. Het plot van dat boek leek wel heel erg op dat van *Wij*, merkte iedereen die beide boeken las op.

In 2009 schreef Paul Owen [dit in The Guardian](#):

*It is a book in which one man, living in a totalitarian society a number of years in the future, gradually finds himself rebelling against the dehumanising forces of an omnipotent, omniscient dictator. Encouraged by a woman who seems to represent the political and sexual freedom of the pre-revolutionary era (and with whom he sleeps in an ancient house that is one of the few manifestations of a former world), he writes down his thoughts of rebellion – perhaps rather imprudently – as a 24-hour clock ticks in his grim, lonely flat. In the end, the system discovers both the man and the woman, and after a period of physical and mental trauma the protagonist discovers he loves the state that has oppressed him throughout, and betrays his fellow rebels. The story is intended as a warning against and a prediction of the natural conclusions of totalitarianism. This is a description of George Orwell's *Nineteen Eighty-Four*, which was first published 60 years ago on Monday. But it is also the plot of Yevgeny Zamyatin's *We*, a Russian novel originally published in English in 1924.*

Veel van de eigentijdse besprekingen van *Wij* gaan vooral over de mate waarin *1984* en *Brave New World* schatplichtig zijn aan *Wij*, en of *Wij* niet eigenlijk een beter boek is. [Bijvoorbeeld hier in The New York Times \(paywall\)](#).

[In de Reactor waarschuwde Joris Note](#) er kort na het verschijnen van de nieuwe uitgave van de Nederlandse vertaling voor om het boek niet louter als een anti-communistische kritiek te zien:

*De aantrekking door geometrische vormen en door machines, en door een radicaal andere bouwkunst (met veel glas), was in de vroege 20ste eeuw aanwezig bij talrijke avant-garde-kunstenaars – Léger, Marinetti, Scheerbart... om van de architecten nog te zwijgen. Die aantrekking was soms ambivalent, tussen huiver en bewondering. Zou de ingenieur Zamjatin daar helemaal buiten gestaan kunnen hebben? Bovendien heeft de voorstelling van een strakke functionele wereld ook te maken met voor-stalinistische, utopistische aspecten van de Russische Revolutie – bijvoorbeeld, de droom van een wetenschappelijk georganiseerde maatschappij waarin het staatsapparaat overbodig wordt omdat iedereen vanzelf juist zou handelen op basis van statistische gegevens... De allesbehalve Sovjet-vriendelijke historica Sheila Fitzpatrick (*The Russian Revolution*,*

1994) merkt op dat zoiets vandaag sinister kan klinken, maar dat het destijds gold als 'stoutmoedig revolutionair denken, dat even opwindend modern was [...] als futuristische kunst. De burgeroorlog was een tijd dat intellectuele en culturele experimenten floreerden [...]. Machines – de "goed functionerende machine" van de toekomstmaatschappij inbegrepen – fascineerden kunstenaars en intellectuelen.' Het was de tijd van Majakovski en El Lissitzky – en je zou je dus kunnen afvragen (ik weet het echt niet) of Zamjatin niet in wezenlijke mate commentaar leverde op de utopische dromen van collega-auteurs en -kunstenaars.

Dit is een discussie die ook nog altijd over Orwells *1984* wordt gevoerd.

[Bryan Karetnik trekt het boek in The Times Literary Supplement](#) helemaal naar deze tijd:

On the hundredth anniversary of the novel's composition, the parallels between its content and the dystopian realities that would emerge in its wake remain striking: the total absorption of the individual by the state; the replacement of identity with numbers; the mass surveillance of every thought, utterance and deed; the merciless liquidation of the regime's every opponent; the staging of show trials and executions; the state enactment of eugenics; the erection of great walls and the advent of a kind of thoughtcrime, whereby any criticism of a regime may be equated with disloyalty to a cause. All this Zamyatin wrote about before Mussolini's famous formulation, "Everything within the state, nothing outside the state, nothing against the state"; before the Moscow Trials and the Great Terror; before the Third Reich and the horrors of Auschwitz. And before today's world of privacy-surrendering, digitally enmeshed surveillance capitalism.

Dit boek in 2025

Het boek is geschreven met echte ervaringen met totalitarisme als basis. Die totalitaire staat – de Sovjet-Unie – bestaat nu niet meer. Dat betekent niet dat dit type totalitarisme tot het verleden behoort. Nog altijd vertellen dictators hun burgers dat de beperking van hun vrijheid voor hun eigen bestwil is. Ook opkomende autocraten zingen dat lied graag. Ook in 2025 wordt chaos vaak (al dan niet terecht) als een vijand, een schadelijke situatie gezien, waaraan een einde moet worden gemaakt. Dat die orde dan zou moeten worden gebracht door een persoon of een regering die voorheen democratische macht naar zich toe trekt, is dan een noodzakelijk kwaad. In *Wij* heeft iedereen een letter en een nummer. Veel mensen kennen hun burgerservicenummer misschien niet uit hun hoofd, maar voor de belastingdienst is dat het eerste waarmee ze zich kunnen identificeren. De belastingdienst is voor veel mensen een soort black box: je weet niet wat daarbinnen gebeurt, iedereen zit zich aan allerlei regels te houden en formules doen de rest. Als dat misgaat, zoals we zagen bij de toeslagenaffaire, dan heb je niet meer een mens tegenover je dat een fout maakte, maar een ondoorgrondelijk systeem.

Sam Altman, de baas van ChatGPT, is ervan overtuigd dat ergens in de komende paar jaar kunstmatige intelligentie slimmer zal zijn dan menselijke intelligentie. Hij denkt dat AI dan een oplossing zal vinden voor alle ziektes en een einde zal maken aan de armoede in de wereld. Alle banen waar je je hoofd voor gebruikt en niet je handen, zullen overbodig zijn. Altmans ideale wereld heeft veel weg van de wereld in *Wij*.

De nummers in *Wij* zijn er over het algemeen van overtuigd dat zij een beter leven hebben dan alle generaties voor hen, juist door technologie en door de manier waarop de maatschappij georganiseerd is. Hoewel we in 2025 nieuwe ontwikkelingen nog wel omarmen, en dat voor een deel mensen eigen is, is de uitdrukking 'vroeger was alles beter' niet voor niets een cliché. En juist de laatste tijd wordt de vraag of we deze 'voortgang' wel moeten willen steeds vaker gesteld. Ook I en de haren zien de vercijferde samenleving niet als ideaal.

Gespreksvragen

- Kun je met D meevoelen als hij in het begin van het boek zo heilig gelooft in de goedheid van de maatschappij waarin hij leeft? Is dat geloofwaardig neergezet?
- Dat iedereen letters en cijfers als naam draagt, maakt dat het lastiger om je met de verschillende personages te identificeren? Of maakt dat niet uit?
- D en zijn karakter leren we in *Wij* echt een beetje kennen. Maar de vrouwelijke personages komen er bekaaid vanaf. Waar ligt dat aan, denk je? Sluit dat aan op Zamjatin's wereldbeeld, of op dat van D?
- Vind je het geloofwaardig dat D uiteindelijk weer een gezagsgetrouw nummer wordt?
- Geloof je dat er in een wereld zoals in *Wij* besproken een verzetsbeweging mogelijk is?
- Geloof je dat een wereld zoals die van *Wij* kan bestaan?
- Waarom zou Zamjatin ervoor gekozen hebben om Taylor op te voeren?
- Denk je dat Zamjatin jou als lezer voor ogen had bij het schrijven van dit boek? En denk je dat D iemand als jij in gedachten had toen hij schreef?
- Dit boek is geschreven door iemand die totalitarisme en onderdrukking aan den lijve heeft ondervonden. Zie je dat terug in de tekst?
- Zie je parallellen met de Sovjet-Unie, waar Zamjatin uit is weggevlucht?
- Het boek is ruim een eeuw oud. Had het vandaag geschreven kunnen worden? Of is het op sommige punten verouderd? (Welke punten dan?)
- *Wij* geldt als een van de eerste literaire dystopieën, en als het boek dat de basis vormde van de verdere ontwikkeling van het genre. Met name *Brave New World* van Aldous Huxley lijkt zwaar op dit boek geënt, al ontkent Huxley dat. Heb je *Brave New World* gelezen? Kan het inderdaad toeval zijn dat deze boeken zo op elkaar lijken? (En zo ja, wat zegt dat dan?)
- Orwell deed voor zijn *1984* inspiratie op bij dit boek. Voor wie dat boek gelezen heeft, hoe zie je dat terug?
- En zie je sporen van dit boek terug in andere boeken die je gelezen hebt?
- Doen we *Wij* wel recht als we het steeds in de context van andere boeken plaatsen?
- Waarom is een boek over een perfecte wereld altijd een dystopie?
- Heeft de wereld waarin D leeft ook mooie kanten?

2025, ILFU

Deze leeswijzer verscheen in het kader van
De Lezersmars voor vrijheid en democratie,
20 september 2025.

Andere leeswijzers: *Het verhaal van de dienstmaagd*
(Margaret Atwood, 1985), *De zaaier* (Octavia Butler,
1993), *Lied van de profeet* (Paul Lynch, 2023) en
Gliff (Ali Smith, 2024).

Meer informatie: www.lezersmars.nl

Tekst: Franka Hummels

Ontwerp: Grafiska

ilfu.com

